

УДК 35.332.1:35.07(1–2/4СС)+(477)

Я. Малик,
О. Береза

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

На основі фактів проаналізовано сучасні проблеми європейської безпеки, роль України у її зміцненні. Розкрито взаємозв'язок між європейською безпекою та національною безпекою України.

Ключові слова: міжнародна безпека, європейська безпека, національна безпека, загрози, стабільність, Україна.

Одним із головних завдань зовнішньої політики кожної держави є забезпечення її національної безпеки. Це є аксіомою сучасних міжнародних відносин. Навколо цих питань відбуваються гарячі дискусії, які торкаються й України, її ролі і складу у забезпеченні європейської стабільності, що підкреслює актуальність питання.

Дослідження міжнародних процесів щодо забезпечення стабільності у Європі та світі, внеску у них України здійснюють ряд науковців і політиків. Серед них: М. Баймуратов, О. Бодрук, В. Горбулін, Р. Додонов, Г. Заворітня, К. Кононенко, О. Литвиненко, В. Лісовський, М. Плаксенко, П. Порошенко, Я. Тимків, Н. Харитонова й інші. Проте ряд важливих питань української політики у європейському контексті безпеки залишилися поза їх увагою.

Мета статті – на конкретних фактах розкрити проблеми європейської безпеки та внесок України у забезпечення європейської стабільності.

У сучасний період у світі відбуваються великі зміни: формується нова Європа і новий світ. Якщо проводити паралелі між теперішнім періодом і періодом двадцятирічної давнини, то можна констатувати: тоді завершував своє існування біполярний світ, нині – встановився однополярний. Сполучені Штати Америки та Європейський Союз проходять через період складних перетворень.

Водночас, у сучасний період на міжнародній арені з'явилися нові глобальні гравці. У результаті виникла нова, більш складна мережа міжнародних відносин, зав'язана не на одну чи дві, а на десятки світових столиць [1]. У цьому контексті відбуваються зміни у зовнішній політиці України, які залежать від зміни міжнародних відносин загалом. Тому не випадково на початку 2010 р. США і НАТО виступили з новими безпековими стратегіями, які багато в чому переглядають попередні підходи до їх міжнародної політики. Наприклад, Державний секретар США Х. Клінтон, представляючи нову Стратегію національної безпеки, вказала, що сучасні міжнародні відносини формуються під впливом двох положень, які мають визначальне значення. Перше – жодна країна світу не здатна впоратися із сучасними викликами самотужки; друге – щоб бути лідером і реагувати на спільні виклики, треба вміти будувати коаліції, незважаючи на наявні коаліції [2].

Зміни у сучасних міжнародних відносинах – це свого роду “перезавантаження”, викликане як суб'єктивними, так і об'єктивними причинами. Кардинально змінилося НАТО, що на сьогодні вже не є військовим блоком чи союзом, а є безпековою організацією з принципово новим світобаченням, новими

проблемами та новими партнерами, до яких належить й Росія. Росія також кардинально змінилася. Вона стала консолідованішою і впевненішою в собі. На неї змушені зважати як США, так і НАТО та ЄС. Змінився і Європейський Союз, який залишається найуспішнішим і найпотужнішим політичним утворенням усіх часів і народів, незважаючи на останню кризу. Проте прогрес Європейського Союзу залежатиме від політики, яку він зможе знайти та ефективно застосувати стосовно України, Росії та інших країн пострадянського простору. Однак до цього часу ЄС знаходиться у пошуку такої політики.

Порівняно з 2000 р. змінилися США. На сьогодні це держава, яка здійснює принципово нову зовнішню політику. Сформували нові підходи США на міжнародній арені теракти 11 вересня, війни в Іраку та Афганістані, злети та падіння американської політики просування демократії.

Таким чином, на сьогодні є сприятливий час для переосмислення ситуації у сфері європейської безпеки і для пошуку шляхів подальшого розвитку її архітектури та місця в ній України, зменшення можливості виникнення небезпечних конфліктів та пошуку відповідних механізмів вирішення безпекових проблем.

Потрібно визнати, що побудова спільного європейського дому, про що було проголошено 1990 р. з ухваленням Паризької хартії про нову Європу, не відбулася, хоча таке твердження видається дещо парадоксальним у контексті тверджень про успіхи “перезавантаження” у міжнародних відносинах, а також про нібито вже досягнуту “неподільність європейської безпеки”.

Але події останнього періоду лише підтверджують, що необхідно й надалі прикладати зусилля не лише щодо побудови “спільного європейського дому”, але, навпаки, інтенсифікувати й всіляко продовжувати. Проте одночасно треба пам’ятати про сьогоднішні виклики і загрози та пов’язані з ними ризики, які є достатньо небезпечні.

У період холодної війни, коли протистояли між собою два політичні блоки держав, існували достатньо чіткі правила міжнародної взаємодії, але нині вони істотно змінилися. Несе на собі вплив післявоєнного світового порядку й сучасна система міжнародного права, яка вже є неадекватною сучасним міжнародним реаліям. Не є уже беззастережним домінування США та Заходу.

Таким чином, у Європі на даний час склалася ситуація, яка добре відома з теорії та історії міжнародних відносин, коли наявна нестійка рівновага може бути порушена у будь-який момент, тоді як міжнародно-правова база у сфері безпеки належно не підкріплена відповідними силовими чинниками.

Воєнні загрози на сьогодні не переважають, але їхня небезпека зберігається, про що свідчить наявність війн у різних частинах світу. Проте більшої актуальності набувають “м’які” загрози безпеці – тероризм, транснаціональна організована злочинність, нелегальна міграція, розповсюдження зброї масового ураження і засоби її доставки, кібер-загрози, глобальні зміни клімату [3]. Можливу шкоду від цих загроз можна порівняти з військовим конфліктом.

У протидії “м’яким” загрозам інтереси всіх країн євроатлантичного простору, інтереси яких близькі, з окремими напрямками збігаються. Особливу роль у системі європейської безпеки відіграють країни, які не належать до військово-політичних союзів, а тому гостро відчувають недостатність гарантій своєї безпеки. До таких країн належить й Україна, яка добровільно відмовилась від свого ядерного потенціалу та безуспішно намагається сформувати власну систему зовнішніх гарантій для захисту національної безпеки.

За цього Україна повинна враховувати, що у світовій практиці вироблено три головних засоби дотримання безпеки:

- стримування потенційної агресії чи інших небажаних дій за допомогою різних засобів тиску, зокрема військової сили;

- покарання агресора чи іншого порушника міжнародної безпеки шляхом застосування проти нього тих чи інших практичних заходів впливу або ж їх поєднання;

- політичний процес як з метою доповнення силових рішень, так і всебічної легітимації (правової, політичної тощо) підсумків даних міжнародних подій [4].

Політика безпеки становить курс, що гарантує захист власної держави. Європейський вибір України, який був визначений на початку формування її зовнішньої політики, став закономірним наслідком здобуття Україною державної незалежності. Він відображає життєво важливі інтереси України і веде свій початок з усієї попередньої історії українського народу, його ментальності і глибоких демократичних традицій. Він ґрунтується на законному прагненні громадян України бути невід’ємною частиною єдиної Європи [5].

Україна, як обґрунтовують науковці, намагається вирішити проблему зовнішніх гарантій своєї національної безпеки трьома шляхами. Але необхідно підкреслити – лише теоретично.

Перший з них, який Україна втілювала протягом першого десятиріччя XXI ст., полягав у прагненні приєднання до одного з існуючих на євроатлантичному просторі військових союзів, у даному випадку до НАТО. Україна розглядала Північноатлантичний альянс як міжнародний військово-політичний механізм, що довів свою здатність забезпечувати державний суверенітет, територіальну цілісність і поступальний демократичний розвиток своїх членів. Приєднання до НАТО на певному етапі було цілком виправданою політикою, проте необхідно визнати, що внаслідок ряду причин внутрішньополітичного спрямування вступ України до НАТО неможливий.

У 2010 р. Україною була проголошена політика “позаблоковості”. Хоча це дало можливість знизити напруженість в українсько-російських відносинах і тим самим істотно зменшити ризики дестабілізації та загострення ситуації на території Східної Європи. Проте влада хоче зберегти напрацьований потенціал співробітництва з Альянсом, бо на сьогодні особливе партнерство з НАТО є основною запорукою забезпечення національної безпеки України. Тому партнерство України з НАТО треба й надалі розвивати й поглиблювати, бо політика “позаблоковості” в майбутньому не зможе гарантувати національну безпеку, але лише збільшить невизначеність у цьому питанні.

Звичайно, можливий варіант надання Україні спеціальних міжнародно-правових гарантій її безпеки також не є реалістичним, бо це може призвести до хвилі таких же чи подібних вимог із боку зацікавлених держав. Багаторічний досвід засвідчує, що наявність гарантій безпеки, навіть зафіксованих у міжнародно-правових актах не може вирішити проблеми їх ефективності і надійності.

Третім шляхом, на думку аналітиків, може бути зміцнення гарантій безпеки через підвищення загального рівня європейської безпеки. А Україна на сьогодні повинна бути особливо зацікавлена у виробленні надійних гарантій безпеки для всієї Європи, насамперед для нейтральних й позаблокових держав [6].

У 2010 р. Верховна Рада України ухвалила “Закон про засади внутрішньої і зовнішньої політики”, у якому визначені зовнішньополітичні принципи держави, які полягають у такому:

- суверенна рівність держав;
- утримання від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої іноземної держави;
- повага до територіальної цілісності іноземних держав та непорушності державних кордонів;
- вирішення міжнародних спорів мирними засобами;
- повага до прав людини та її основоположних свобод;
- невтручання у внутрішні справи держав;
- взаємовигідне співробітництво між державами;
- сумлінне виконання взятих на себе міжнародних зобов’язань;
- пріоритет загальновизнаних норм і принципів міжнародного права перед нормами і принципами національного права;
- застосування Збройних сил України лише у випадках актів збройної агресії проти України, будь-яких інших збройних зазіхань на її територіальну цілісність і недоторканість державних кордонів, боротьби з міжнародним тероризмом та піратством або в інших випадках, передбачених міжнародними договорами України, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України;
- застосування міжнародних санкцій, контрзаходів та заходів дипломатичного захисту, відповідно до міжнародного права, у випадках протиправних діянь, які надають шкоди Україні, її громадянам і юридичним особам;
- своєчасність та адекватність заходів національних інтересів реальним і потенційним загрозам України, її громадянам і юридичним особам [7].

Намагаючись зміцнити свою національну безпеку, Україна визначила свої геополітичні і зовнішньополітичні пріоритети. Від самого початку політика національної безпеки, яку здійснює Україна, передбачала утворення на загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права дієвої системи захисту національних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз [8]. Україна як член ООН та ОБСЄ з цією метою:

- приєдналася до всіх міжнародно-правових документів з питань міжнародної безпеки системи ООН і ОБСЄ;
- розвиває міжнародне співробітництво в галузі безпеки в рамках Хартії про особливе партнерство Україна – НАТО (1997 р.), Плану дій Україна – НАТО (2002 р.) та відповідних річних цільових планів, заходів Інтенсифікованого діалогу Україна – НАТО;
- підтримує дво- і багатосторонні відносини з державами СНД у питанні з нерозповсюдження зброї масового ураження, контролю за розповсюдженням звичайних озброєнь, боротьби з тероризмом, наркобізнесом тощо;
- бере активну участь у миротворчій діяльності міжнародних структур безпеки;
- створила та послідовно розвиває законодавчу базу забезпечення національної і державної безпеки, основу якої становить Конституція України;
- утворила й удосконалює систему забезпечення національної безпеки, головними суб’єктами якої є Президент України як глава держави, Верховний головнокомандувач Збройних сил України та голова РНБОУ, Верховна Рада

України, Рада національної безпеки і оборони, Кабінет Міністрів України, Збройні сили, міністерства та відомства, правоохоронні органи;

– упровадила цивільний контроль за діяльністю системи забезпечення національної безпеки на підставі Закону “Про демократичний цивільний контроль над Військовою організацією і правоохоронними органами держави”;

– здійснює реформування Збройних сил України, правоохоронних органів у напрямках приведення їх завдань, структури, штатної чисельності та інших функціональних параметрів до сучасних вимог та економічних можливостей держави, поступової демілітаризації правоохоронної сфери, розбудови демократичних цивільно-військових відносин у суспільстві [9].

Від початку 90-х років ХХ ст. все сильніше звучать голоси про необхідність удосконалення системи колективної безпеки й упровадження кооперативної безпеки. Термін “кооперативна безпека” почав використовуватися ще в період ведення переговорів про роззброєння. Забезпечення кооперативної безпеки мало полягати в протидії надмірному нагромадженню засобів, що могли послужити збройній агресії проти суверенності та територіальної цілісності іншої держави. Це вимагало загального акцентування щодо обмеження військової могутності. Термін “кооперативна безпека” використовувався також у дискусіях в першій половині 90-х рр. у межах ООН і означав цілий комплекс способів реагування на проблеми безпеки.

Від самого початку кооперативна безпека розумілася як:

- широка і багатовимірна;
- побудована на взаємних гарантіях, а не на залякуванні;
- відкрита з огляду на членство, а не ексклюзивна;
- така, що надає перевагу багатостороннім вирішенням двостороннім коштом;
- така, що користується як військовими засобами, так й іншими, не військовими;

– така, що бере за основу, що держави є головними суб’єктами системи безпеки, але також можуть бути й інші суб’єкти, а саме формальні інституції безпеки;

– така, що наголошує на виробленні “вміння вести діалог” у багатосторонніх переговорах [10].

У квітні 1991 р. було прийнято “Стокгольмську ініціативу в справі глобальної безпеки і світового порядку”. Ініціатива про створення нової моделі безпеки для Європи, що ґрунтувалася на концепції колективної безпеки, передбачала, що в межах “спільної відповідальності” держави повинні створювати нову систему безпеки і новий міжнародний порядок на глобальному і регіональному рівнях. Вказувалося на потребу розбудови ООН і реалізацію на зразок ОБСЄ регіональних врегулювань безпеки та міжнародної співпраці. Вона закликала до дій, що обмежували б міжнародні загрози безпеки, а розвивали міжнародне право, демократію і права людини, апелювала до держав, щоб ті скерували зусилля на створення реальної системи кооперативної безпеки.

Загальні риси кооперативної безпеки виділяє О. Бодрук:

- концепція кооперативної безпеки виходить з того, що держави повинні, скоріше, співпрацювати (кооперуватися) між собою, а не конкурувати з метою забезпечення власної безпеки;

- основою концепції є теорія демократичного миру;

– кооперативна безпека розглядається як багатоаспектне поняття, рамки якого не обмежуються лише військовою міццю;

– концепція розглядає, на рівні з державою, кожен окрему людину як об'єкт безпеки;

– поняття “дилема безпеки” є ключовим для розуміння руху в напрямі кооперативної і загальної безпеки;

– основна мета заходів щодо забезпечення кооперативної безпеки полягає в запобіганні війн, головним чином шляхом недопущення нагромадження сил і засобів для здійснення успішної агресії і, отже, в усуненні необхідності для держав, що перебувають перед цією загрозою, починати свої відповідні контрзаходи [11].

Отже, кооперативна система безпеки – це система, де найважливішу роль повинні відігравати міжнародні організації (НАТО, ОБСЄ, ЄС, ООН тощо), і тільки за ними проглядаються інтереси окремих держав. Тому ідея кооперативної безпеки, яку Україна також розглядала як гарантію для власної безпеки [12], поступово утвердилась як система колективної безпеки.

На сьогодні десятки держав світу наполягають на застосуванні нових принципів взаємодії. Україна ще у 2008 р. виступила з ініціативою підписання відповідних угод, зокрема Акту про загальноєвропейську безпеку, який повинен стати одним із найважливіших чинників становлення колективної системи європейської безпеки і стабільності [13].

На сучасному етапі науковці, політологи, міжнародники продовжують обговорювати позаблоковий статус України у контексті європейської безпеки. К. Єлісєєв, будучи заступником Міністра закордонних справ України, стверджував: “Не секрет, що в усіх на устах сьогодні одне слово – позаблоковість. Хтось сумує, хтось радіє, хтось погоджується, хтось (заднім числом) пручається... Мені здається, що наша позаблоковість – з числа тих політичних рішень, які не нав'язувалися і штучно не формулювалися, а природно проросли на українському ґрунті. І це, якщо вдуматися, логічна річ... Все чітко і зрозуміло: не спромігшись вступити до НАТО, Україна обрала інший шлях [14]. Такої думки дотримуються й інші діячі, зокрема О. Мороз, які впевнені в необхідності трансформації Північноатлантичного альянсу в якісно іншу структуру і розбудови загальноєвропейської структури безпеки, а цьому сприятиме задекларований позаблоковий статус України [15].

Але не всі політики, політологи й науковці в галузі міжнародних відносин схвалюють проголошення України позаблоковою державою. Заступник Генерального директора Центру Разумкова В. Чалий, оцінюючи зовнішню політику України, дав їй свою оцінку. “Нова українська влада, – підкреслив він, – запропонувала юридичне закріплення позаблоковості, але не запропонувала альтернативи”, бо саме проголошення позаблоковості не дасть можливості подолати дефіцит безпеки для України. “Лунають обіцянки зміни стратегії національної безпеки, воєнної доктрини, ухвалення ще ряду документів, де будуть деталізовані дії держави, відповідні запропонованому статусу, проте жодних конкретних заходів поки-що не визначено” [16]. На сьогодні лише внесено зміни Указом Президента України у Воєнну доктрину та в Стратегію національної безпеки.

Науковці переконані, що новий Президент, отримавши довіру громадян на виборах, має право впроваджувати власне бачення зовнішньої політики і політики безпеки, але на період своєї каденції, а не на період, що перевищує каденцію в 5 – 6 разів. Тому В. Чалий переконаний, що через 5 – 10 років Україна знову повернеться

до євроатлантичної моделі національної безпеки, тому що це є логікою розвитку України [17].

У результаті напрацювань попередніх років вдалося узгодити між Україною і Європейським Союзом Угоду про асоціацію та Угоду про зону вільної торгівлі. Але її підписання і ратифікація відкладена до вирішення внутрішніх питань в Україні. Нова українська влада може критикувати попередню, але не повторювати помилок. Головний висновок останніх років такий: успішної зовнішньої політики не буває без успішної внутрішньої. У наших відносинах на європейському напрямі потрібно зберегти також послідовність і стабільність.

Таким чином, аналізуючи проблеми стабільності і безпеки в Європі, можна зробити висновок, що нинішня система європейської безпеки потребує пошуку адекватної відповіді на нові виклики і має запобігти в Європі вакууму безпеки. Важливим у цьому сенсі має бути дотримання базових принципів відносин між державами, які ґрунтуються на виконанні ними міжнародних зобов'язань, насамперед Статуту ООН, а також положень Хельсінського заключного акту, інших міжнародних документів, покликаних створювати єдину структуру міжнародної безпеки, в яких належне місце займає Україна.

Література

1. Єлісеєв К. Успішної зовнішньої політики не буває без успішної внутрішньої / К. Єлісеєв // Національна безпека і оборона [Текст]. — 2010. — № 4. — С. 9.
2. Там само.
3. Литвиненко О. Європейська безпека: чи можливе неможливе? / О. Литвиненко, В. Горбулін, К. Кононенко // Дзеркало тижня. Україна [Текст]. — 2011. — 18 лют.
4. Миронова М. А. “Спільна зовнішня політика та політика безпеки” ЄС: вплив на трансатлантичний комплекс відносин / М. А. Миронова // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка [Текст]. — К. : [б. в.], 2002. — Вип. 21—24. — С. 247—252. — (Серія: Міжнародні відносини).
5. Європейська інтеграція та Україна [Текст] : навч.-метод. посіб. / за ред. Будкина В. С., Бураковського І. В., Віткіна Л. М. — К. : Макрос, 2002. — 480 с.
6. Литвиненко О. Європейська безпека: чи можливе неможливе? ...
7. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України // Відомості Верховної Ради України [Текст]. — 2010. — № 40. — С. 527.
8. Заворітня Г. Становлення спільної політики безпеки та оборони ЄС: трансатлантичне співробітництво чи суперництво? / Г. Заворітня [Текст] // Вісник Львів. ун-ту [Текст]. — 2003. — Вип. 10. — С. 26—32. — (Серія: Міжнародні відносини).
9. Білорус О. Г. Глобалізація і національна стратегія [Текст] / О. Г. Білорус [Текст]. — К. : ВО “Батьківщина”, 2001. — 300 с.
10. Тимків Я. І. Сучасні концепції європейської безпеки: система кооперативної безпеки / Я. І. Тимків // Вісник Харків. НУ ім. В. К. Каразіна [Текст]. — 2006. — № 737. — С. 199. — (“Питання політології”).
11. Бодрук О. С. Воєнно-політичні аспекти забезпечення безпеки / О. С. Бодрук // Стратегічна панорама [Текст]. — 2002. — № 2. — С. 73.

12. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу [Електронний ресурс] : Затверджена Указом Президента України від 11.06.1998 р. — Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ua>.

13. Вірний В. Україна: стати каркасом нової архітектури європейської безпеки [Електронний ресурс] / В. Вірний. — Режим доступу : <http://narodna pravda.com.ua>.

14. Єлісєєв К. Успішної зовнішньої політики не буває без успішної внутрішньої... — С. 10.

15. Вірний В. Україна: стати каркасом нової архітектури європейської безпеки...

16. Чалий В. Зберегти стабільність і послідовність на європейському напрямі / В. Чалий // Національна безпека і оборона [Текст]. — 2010. — № 4. — С. 10.

17. Там само.

**Ya. Malyk,
O. Bereza**

NATIONAL SECURITY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN SECURITY

The current problems based on the facts of European security and the role of Ukraine in its strengthening are analyzed. The relationship between European security and national security of Ukraine is revealed.

Key words: international security, European security, national security, threats, stability, Ukraine.